

GENEZA TREŚCI KWATER DRZWI GNIEŹNIEŃSKICH. NARRACJA ŹRÓDEŁ PISANYCH CZY INTERPRETACJA TWÓRCY?

Słowa kluczowe: Gniezno, *Drzwi Gnieźnieńskie*, św. Wojciech, sceny, geneza

Key words: Gniezno, *Gniezno Doors*, Saint Adalbert of Prague, scenes, origin

Schlüsselworte: Gnesen, *Gnesener Bronzetür*, Adalbert von Prag, Szenen, Genese

Drzwi Gnieźnieńskie pochodzące z drugiej połowy XII w. i znajdujące się w portalu wewnętrznym kruchty południowej archikatedry gnieźnieńskiej są jednym z najbardziej unikatowych zabytków sztuki romańskiej w Polsce. Stanowią *sui generis* dokument historyczny wizualizujący ówczesną doktrynę polityczno-religijną władz i duchowieństwa polskiego. Jego cechą szczególną jest fabuła, która przedstawia w 18 kwaterach (scenach) żywot św. Wojciecha (Adalberta Sławnikowica) od momentu narodzin do męczeńskiej śmierci z rąk Prusów i złożenia jego ciała w Gnieźnie. Kwatery te rozdzielone są na dwa skrzydła *Drzwi*. Dziewięć scen lewego skrzydła (patrząc od dołu do góry) ilustruje nam jego pobyt w Czechach, Niemczech i Włoszech, zaś kolejne dziewięć prawego skrzydła (od góry do dołu) opowiada o misji chrystianizacyjnej wśród Prusów i wspomnianym już złożeniu zwłok męczennika.

Od czasów pierwszej monumentalnej monografii *Drzwi Gnieźnieńskich* z lat 50. XX w.¹, powstały na ich temat liczne wieloaspektowe opracowania w literaturze polskiej². Brak rozstrzygających badań naukowych na temat genezy samego zabytku, jak i jego autorstwa czy czasu powstania, skłania badaczy do dalszego podejmowania nowych prób reinterpretacji wyników i tez, które dotychczas zdołano wypracować.

---

* Przemysław H. Dorszewski, dr historii, absolwent UWM w Olsztynie.

¹ Mimo upływu czasu nie straciła na aktualności pierwsza monografia zabytku. Zob. *Drzwi Gnieźnieńskie*, t. 1–3, red. M. Walicki, Wrocław 1956–1959.

² Ograniczam się tylko do wybranych pozycji. Zob. J. Karwasińska, *Drzwi Gnieźnieńskie a rozwój legendy o Świętym Wojciechu*, w: Tejże, *Święty Wojciech. Wybór pism*, Warszawa 1996, s. 59; A. Labuda, A. Bujak, *Porta regia. Drzwi Gnieźnieńskie*, Gniezno 1998; z nowszych opracowań warto wymienić pozycje: L. Wetesko, *Historyczne konteksty monarszych fundacji artystycznych w Wielkopolsce do początku XIII wieku*, Poznań 2009; P. Stróżyk, *Źródła ikonograficzne w badaniu źródłoznawczym na przykładzie Drzwi Gnieźnieńskich. Heureka i krytyka zewnętrzna*, Poznań 2011.

wać³. Ciągłym i stałym zainteresowaniem historyków oraz historyków sztuki cieszy się szczególnie wątek autorstwa i znaczenia treści scenariusza naszego zabytku⁴.

Celem niniejszego opracowania będzie przeprowadzenie analizy treści poszczególnych kwater obu skrzydeł *Drzwi Gnieźnieńskich* oraz porównanie ich zawartości z przekazami pisаныmi (hagiograficznymi) dotyczącymi świętego Wojciecha⁵. Całościowa analiza ma za cel wychwycić wspólne relacje między narracją kwater a narracją źródeł pisanych oraz wykazać łączące je elementy. Ma ona przybliżyć do odpowiedzi na pytania: jak autor/twórca scenariusza zabytku przełożył treść źródeł pisanych na język artystyczny *Drzwi* oraz jak sobie radził z różnicami w przekazach źródłowych? Czy trzymał się sztywno treści źródeł pisanych? Jeśli zaś nie, to w jaki sposób interpretował powstałe rozbieżności?

Podstawę źródłową, która posłuży do porównania kwater zabytku, stanowią dwa żywoty Świętego. Najstarszy z nich to *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior* (dalej: *Żywot I*), zaczynający się od słów *Est locus in partibus Germanie*⁶. Drugi żywot św. Wojciecha, czyli *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera* (dalej: *Żywot II*) jest dziełem Brunona z Kwerfurtu i został spisany w 1004 r. (wersja dłuższa) oraz w latach 1005–1006 r. (wersja krótsza)⁷. Z pierwszego ćwierćwiecza XI w. pochodzi anonimowe dzieło – *Passio Sancti Adalberti martyris* (dalej: *Pasja z Tegernsee*)⁸. Oprócz żywotów mamy także legendy o św. Wojciechu. Jedną z nich *De sancto Adalberto episcopo* rozpoczyna się od słów *Tempore illo (Onego czasu)*⁹. Całość uzupełniają *Miracula sancti Adalberti*,

³ Obecnie funkcjonują w nauce dwa przypuszczalne okresy powstania *Drzwi* (lata 70. lub lata 80. XII w.). Pojawiają się też nowe tezy w kwestii fundatorów, genezy, jak i miejsca powstania samych *Drzwi*. Zob. M. Starnawska, *Drzwi Gnieźnieńskie a konflikty polityczne w Polsce w ostatniej ćwierci XII w.*, w: *Imaggo narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2002, s. 263–292; L. Wetesko, op. cit., s. 270–280.

⁴ L. Kalinowski, *Treści ideowe i estetyczne Drzwi Gnieźnieńskich*, w: Tenże, *Speculum artis. Treści ideowe dzieła sztuki średniowiecza i renesansu*, Warszawa 1989, s. 227–372; R. Knapiński, *Technologia i ikonografia „Drzwi Gnieźnieńskich”*, *SW*, t. 30 (1993–1996), s. 107–115; R. Grzesik, *Literackie wzorce ikonografii Drzwi Gnieźnieńskich*, *SŻ*, r. 36 (1997), s. 1–7; A. Labuda, *Czytanie Drzwi Gnieźnieńskich – przekaz i język obrazu*, w: *Tropami Świętego Wojciecha*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 1999, s. 235–256; T. Węclawowicz, *Drzwi Gnieźnieńskie. Rozważania na temat symboliki „przejścia” i warstw znaczeniowych*, w: tamże, s. 257–283; T. Ginter, *Wątki hagiograficzne św. Wojciecha w ikonografii Drzwi Gnieźnieńskich*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 108 (2001), z. 4, s. 17–46.

⁵ Niniejsze opracowanie jest uzupełnieniem wcześniejszych rozważań autora, gdzie analizie poddano kwatery z prawej strony skrzydła *Drzwi Gnieźnieńskich*. Zob. P. Dorszewski, *Porta Regia a misja pruska św. Wojciecha według źródeł hagiograficznych*, „Meritum”, t. III (2012), s. 7–19.

⁶ Jan Kanapariusz, *Świętego Wojciecha żywot pierwszy*, przekład B. Kürbis, w: *W kręgu żywotów św. Wojciecha*, red. J.A. Spieża, Tyniec 1997, s. 35–80.

⁷ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, tłum. B. Kürbis, w: *W kręgu żywotów św. Wojciecha*, red. J.A. Spieża, Tyniec 1997, s. 81–136.

⁸ *Pasja Świętego Wojciecha Męczennika*, tłum. M. Plezia, B. Kürbis, w: *W kręgu żywotów św. Wojciecha*, red. J.A. Spieża, Tyniec 1997, s. 137–150.

⁹ *Żywot Tempore illo*, przekład J. Pleziowa, w: *W kręgu żywotów św. Wojciecha*, red. J.A. Spieża, Tyniec 1997, s. 175–200.

czyli *Cuda św. Wojciecha*, które faktycznie nie powinny być brane pod uwagę przy rozpatrywaniu scen *Drzwi*, gdyż dzieło to powstało dopiero pod koniec XIII w.¹⁰

Lewe skrzydło *Drzwi* zaczyna na dole kwatera I przedstawiająca narodziny i chrzest św. Wojciecha. Występująca tu arkada dzieli kwaterę na dwa pomieszczenia. W lewym widać spoczywającą matkę Wojciecha – Strzyżysławę (znaną również pod imieniem Adilburga), której usługuje służąca. W prawym pomieszczeniu dochodzi do ablucji narodzonego Sławnikowica w naczyniu-chrzcielnicy przez dwie niewiasty, co wskazuje na motyw chrztu. *Żywot I* wspomina, że „urodził się chłopiec od wszystkich piękniejszy. Po obmyciu wodą chrztu świętego nadano mu imię Wojciech”¹¹. Motyw chrztu występuje także w legendzie *Tempore illo*: „Tych zatem dwoje ludzi [rodzice Wojciecha – P. Dorszewski] miłych Bogu połączyło się za wolą Bożą sakramentem małżeństwa i splodziło syna, a gdy narodzone dziecko odrodziło się w sakramencie chrztu św., nadano mu imię Wojciech”¹². *Żywot II* oraz *Pasja z Tegernsee* nie podają szczegółów narodzin oraz chrztu. Z rozważania scen lewego skrzydła *Drzwi* należy wyłączyć *Cuda (Miracula)*, które zaczynają swoją narrację od misji pruskiej. Przy kompozycji scenariusza dla kwatery I twórca *Drzwi* musiał korzystać z *Żywota I* i zbliżonej w przekazie legendy *Tempore illo*.

Kwatera II przedstawia cudowne uzdrowienie św. Wojciecha w kościele w Libicach. Widać na niej ofiarowanie Wojciecha kapłanowi, którego unosi na rękach ojciec kroczący po schodach, tuż za nim matka Świętego. W tle widać budynek świątyni, zaś na podium ołtarz z kapłanem. Jest to nawiązanie do motywu Ofiarowania Chrystusa w świątyni. *Żywot I* wspomina, że Wojciech po urodzeniu popadł w chorobę, a rodzice jego w obliczu śmierci syna ofiarowali go na ołtarzu świętej Maryi i poświęcili go Bogu jako ofiarę przebłagalną¹³. Podobny przekaz czytamy w *Żywocie II*, gdzie rodzice „złożyli go [Wojciecha – P. Dorszewski] na ołtarzu Dziewicy i w oka mgnieniu ustąpił ostry ból”¹⁴. Przekaz o chorobie i cudownym uzdrowieniu Adalberta przez złożenie go przez rodziców na ołtarzu Matki Bożej wspomina również legenda *Tempore illo*. Łaska Boska jak lekarstwo „przywróciła go w zdrowiu rodzicom”¹⁵. Narracja kwatery II stoi w zgodności z przekazami źródeł pisanych, które są ze sobą zgodne.

Kwatera III swoją kompozycją nawiązuje do kwatery I, gdzie występuje arkada rozdzielająca scenę na dwie części. Lewa część przedstawia rodziców i młodego Wojciecha, zaś prawa nauczyciela witającego się z Adalbertem oraz w tle budynki przedstawiające Magdeburg. Owym nauczycielem jest prawdopodobnie Oktryk, magdeburski opiekun szkoły wspomniany w źródłach pisanych. Scena oddania Wojciecha przez rodziców do szkoły w Magdeburgu znajduje się w *Żywocie I*¹⁶. Podob-

¹⁰ *Cuda św. Wojciecha*, przekład J. Pleziowa, w: *W kręgu żywotów św. Wojciecha*, red. J.A. Spieża, Tyniec 1997, s. 201–216.

¹¹ Jan Kanapariusz, s. 42.

¹² *Żywot Tempore illo*, s. 179.

¹³ Jan Kanapariusz, s. 43.

¹⁴ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 88.

¹⁵ *Żywot Tempore illo*, s. 180.

¹⁶ Jan Kanapariusz, s. 43–44.

ny przekaz spotykamy także w *Żywocie II* oraz legendzie *Tempore illo*, gdzie wspomniano o kształceniu się Adalberta w Magdeburgu i przełożonym szkoły Oktryku¹⁷.

Kwaterna IV *Drzwi* ilustruje klęczącego i modlącego się Wojciecha przed rotundą, która charakteryzuje świątynię. Przesłaniem tej kwatery jest przedstawienie dalszego rozwoju duchowego młodego Wojciecha przez samotność i modlitwę, co było kolejnym etapem w osiągnięciu jego dojrzałości duchowej. Nie ma pewności co do lokalizacji przedstawionej świątyni, czy jest to jeszcze Magdeburg czy może już Praga, gdzie w 982 r. został biskupem. *Żywot I* przekazuje, że podczas nieobecności mistrza Oktryka w szkole magdeburgskiej przyszły Święty „odprawiał w miarę czasu modły”¹⁸. Na korzyść Magdeburga może przemawiać także zapis z *Żywota II* i *Pasji*, gdzie dowiadujemy się, że Święty miał spędzić w Magdeburgu 9 lat na ćwiczeniu swojego umysłu¹⁹. Przedstawienie tej kwatery nie występuje bezpośrednio w źródłach pisanych i jest zapewne samodzielnym dziełem twórcy, ale zgadza się ono z pośrednią narracją przekazów hagiograficznych.

Kwaterna V ilustruje otrzymanie godności biskupa praskiego od cesarza Ottona II przez wręczenie pastorału. Cesarz jest tu przedstawiony w pełnym majestacie w koronie i z berłem. Wizerunek Ottona II jest analogiczny z wizerunkiem księcia czeskiego Bolesława II przedstawionym na kwaterze VIII. Sama ceremonia inwestytury odbyła się w Weronie, dokąd Wojciech specjalnie się udał. Uroczystość ta odbyła się szesnaście miesięcy po jego elekcji biskupiej, czyli w roku 983. Scenariusz tej kwatery zgadza się z przesłaniem źródeł pisanych. *Żywot I* przekazuje, że cesarz Otton II miał przybyć do Werony po wojnie z Saracenami, gdzie w 983 r. „dał mu [Wojciechowi – P. Dorszewski] pastorał”²⁰. Przekaz ten został także powielony w legendzie *Tempore illo*: „Wybrany przeto mąż święty udał się do Werony, gdzie z rąk Ottona II odebrał inwestyturę wraz pastorałem biskupim”²¹. Potwierdza go także *Żywot II*, gdzie czytamy: „Tam udzielił mu inwestytury laską pastorału Otto Drugi”²².

Kwaterna VI określana jest jako wypędzenie przez Wojciecha szatana z ciała opętanego człowieka. Scenariusz tej kwatery jest prawie zgodny z przekazem *Żywota I*, gdzie wspomniano, że tej samej niedzieli, kiedy odbyła się elekcja Wojciecha na biskupstwo praskie, jeden z ludzi został opętany przez złego ducha. Nazajutrz, kiedy przybył posłaniec z wiadomością o wyborze Wojciecha, ów opętany miał wyzdrowieć, co ludzie i duchowni Pragi przypisali nowemu biskupowi²³. Identyczny przekaz mamy także w *Żywocie II*, który wspomina o opętanym człowieku w siedzibie biskupiej w Pradze oraz o duchu nieczystym z niego wygnanym za sprawą wyboru Wojciecha na biskupstwo²⁴. Wtóruje mu także legenda *Tempore illo* z tą różnicą, że ów opętany przez złego ducha miał znajdować się na terenie biskupstwa praskiego,

¹⁷ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 89–90; *Żywot Tempore illo*, s. 180.

¹⁸ Jan Kanapariusz, s. 45.

¹⁹ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 91; *Żywot Tempore illo*, s. 180.

²⁰ Jan Kanapariusz, s. 49.

²¹ *Żywot Tempore illo*, s. 181.

²² *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 93.

²³ Jan Kanapariusz, s. 48.

²⁴ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 92.

a nie w samej Pradze.²⁵ Jak więc widać, twórca scenariusza kwatery VI pokusił się o odstępstwo od narracji źródeł pisanych podkreślając rolę Świętego w tym wydarzeniu i przypisując mu bezpośredni udział w egzorcyzmach nad opętanym człowiekiem.

Kwata VII ilustruje Wojciecha w lożu oraz Jezusa Chrystusa objawiającego się mu podczas snu i upominającego go. Scena ta rozgrywa się w konkretnym miejscu, gdyż w tle widać budynki. Należy przypuszczać, że chodzi tu o siedzibę biskupstwa praskiego, ponieważ wiadomo że Wojciech miał opowiedzieć o swoim śnie prepozytowi praskiemu Wilikonowi/Wielichowi. Narracja tej kwatery zgadza się w pełni z przekazem *Żywota I* i legendy *Tempore illo*. Pierwsze źródło opisuje tę sytuację następująco: „*Ukazał mu się też w sennym widzeniu Pan, budząc go i nakazując, aby powstał z gnuśnego snu*”. I powiedział do niego: „*Jam jest Jezus Chrystus, którego sprzedano; i oto znowu sprzedają mnie Żydom, a ty jeszcze chrapiesz?*”²⁶. Podobnie drugie źródło, „*przeto Pan ukazał się we śnie świętemu mężowi i rzekł: Ja za trzydzieści srebrników sprzedany zostałem Żydom i oto znowu mnie sprzedają, a ty śpisz spokojnie!*”²⁷.

Kwata VIII przedstawia Wojciecha z pastorałem i charakterystycznym gestem upominającego księcia czeskiego Bolesława II, że ten godzi się na handel niewolnikami. Scenariusz tej kwatery nie znajduje bezpośredniego odwzorowania w źródłach pisanych, więc jest ona samodzielnym dziełem twórcy. Nawiązuje pośrednio do poprzedniej kwatery, gdzie Jezus miał upomnieć we śnie Wojciecha, że toleruje sprzedaż chrześcijan. Wskazówką są tu też słowa z *Żywota II*, gdzie czytamy, że wierni biskupstwa praskiego „*chrześcijańskich niewolnych sprzedawali niewiernym Żydom*”²⁸.

Kwata IX przedstawia nam osobę Wojciecha wplecioną w motyw opowieści o rozbitym naczyniu, który to motyw był powszechnie powielany także wśród średniowiecznych żywotów innych świętych. Miejsmem przedstawionym na kwaterze jest benedyktyński klasztor św. Bonifacego i św. Aleksego w Rzymie na Awentynie, gdzie biskup praski został przyjęty do wspólnoty zakonnej. Przy zastawionym stole siedzą jego konfratry. Twórca tej kwatery wzorował się na przekazach źródeł pisanych. Według *Żywota I*, „ *pewnego dnia [Wojciech – P. Dorszewski] chciał zanieść do stołu braci wino, potknąwszy się upadł na naczynie, ono zaś spadło na marmur z wielkim brzękiem*”²⁹. Przełożony i bracia klasztoru byli zdziwieni, gdy zobaczyli, że naczynie nie było naruszone i wypełnione tę samą ilością wina, jak gdyby naczynie w ogóle się nie wywróciło. Podobnie *Żywot II*, „*gdy usługiwał braciom i potknąwszy się upadł dosyć ciężko na twardy marmur, niosąc – nie wiem – wino czy wodę, zachował naczynie gliniane nie uszkodzone wraz z zawartością. Usłyszeli bracia przy stole głośny brzęk, a ponieważ nikt nie wątpił, że naczynie się stłukło, wszyscy się dziwili, że jest całe*”³⁰.

²⁵ *Żywot Tempore illo*, s. 181.

²⁶ Jan Kanapariusz, s. 53.

²⁷ *Żywot Tempore illo*, s. 183.

²⁸ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 99.

²⁹ Jan Kanapariusz, s. 60.

³⁰ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 109.

Kwaterna IX jest ostatnią na lewym skrzydle *Drzwi*. Prawe skrzydło zabytku (kwatery X–XVIII) poświęcone jest w całości misji chrystianizacyjnej Świętego wśród Prusów oraz opowiada wydarzenia tuż po jego śmierci.

Kwaterna X obrazuje przybycie Świętego łodzią do Prusów. Znamienne dla przedstawień skrzydła prawego jest to, że przy boku Świętego widzimy zawsze trzech towarzyszy podróży, zaś źródła pisane wspominają tylko o dwóch (Radzimie-Gaudentym i Boguszy-Benedyckie). Być może powodem takiego przedstawienia były względy kompozycyjne i swoboda w interpretacji twórcy. Samo przybycie Wojciecha drogą morską jest zgodne z najstarszymi *Żywotami* oraz legendą *Tempore illo*. Sprzeczność między *Drzwiami* a źródłami pisanymi występuje w motywie czekających na brzegu Prusów, którzy są ewidentnym dodatkiem twórcy, gdyż *Żywot I* wspomina, że misjonarze wysiedli na pustym brzegu³¹.

Kwaterna XI przedstawia chrzest Prusów przez zanurzenie, którego udziela Wojciech dorosłemu mężczyźnie. Twórca kwatery inspirował się zapiskami źródeł pisanych, gdzie mamy informacje o chrztach pogan w Gdańsku. *Żywot I* wspomina: „on [św. Wojciech – P. Dorszewski] zaś przybył do Gdańska” i „gromady ludu przyjmowały chrzest”³². *Żywot II* przekazuje, że „[św. Wojciech – P. Dorszewski] Chrzci ogromną rzeszę ludzi”³³. W opozycji do *Żywotów* jest legenda *Tempore illo*, która opowiada o pobycie św. Wojciecha u Pomorzian, ale skazuje go na niepowodzenie w kwestii nawracania. Paganie postanowili, że „w żadnym razie nie odstąpią od dawnej wiary”³⁴. Podobną wiadomość podają *Miracula*, przytaczając prawie dosłownie fragment *Tempore illo* o braku chęci do odstąpienia od dawnej wiary i starych obyczajów³⁵.

Kwaterna XII ilustruje św. Wojciecha przemawiającego do niewiernych Prusów, którzy słuchają jego mowy. Trzech towarzyszy jego podróży stoi za nim, zaś czterech jednakowo ubranych pogan odwraca swoje twarze od biskupa praskiego. Scenariusz tej kwatery nie odzwierciedla ściśle zapisów źródeł pisanych. Przedstawieni na *Drzwiach* Prusowie zachowują się powściągliwie, zaś według *Żywota I* podczas przemowy św. Wojciecha, tłum z oburzeniem i krzykiem miotał bluźniercze słowa³⁶. Podobnie sytuację oddaje *Żywot II*, gdzie paganie grożą śmiercią, wytrzeszczają oczy, szydzą, biją kijami o ziemię³⁷. *Pasja z Tegernsee* opowiada o tłumie ludzi, który wydawał straszliwe okrzyki w stronę apostoła oraz o kamieniach, które rzucono w jego stronę³⁸.

Kwaterna XIII nazywana jest popularnie ostatnią mszą. Przedstawia Prusów, którzy zachowują się powściągliwie, tak jak wcześniej na kwaterze XII. Inwencją twórcy scenariusza tej sceny jest zamiana osoby odprawiającej mszę. Według *Żywota I i II* tą osobą był Radzim-Gaudenty, zaś na kwaterze widzimy, że odprawiającą mszę jest św. Wojciech³⁹. Wprowadzenie takiej zmiany przez twórcę kwatery nie może

³¹ Jan Kanapariusz, s. 73.

³² Ibidem, s. 72.

³³ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 120 – 121.

³⁴ *Żywot Tempore illo*, s. 192.

³⁵ *Cuda Świętego Wojciecha*, s. 207.

³⁶ Jan Kanapariusz, s. 74.

³⁷ *Świętego Wojciecha żywot drugi*, s. 122–123.

³⁸ *Pasja z Tegernsee*, s. 144 – 145.

³⁹ Przekaz o „mszy odprawianej przez Gaudentego”, Jan Kanapariusz, s. 76.

dziwić, gdyż nawet w źródłach hagiograficznych na temat św. Wojciecha występowały różnice przy opisie tego wydarzenia. Redakcja *C* (motekasyńska) *Żywota I* zawiera zapis, że mszę odprawiał już Wojciech⁴⁰. Informację tą powieli także legenda *Tempore illo*⁴¹.

Kwatara XIV obrazuje śmierć męczeńską apostoła. Pierwszą kwestią do rozwiązania jest jego pojmanie. Według *Żywota I* poganie zaskoczyli Świętego i jego towarzyszy podczas snu i z wielką gwałtownością skrępowali ich⁴². Brunon z Kwerfurtu w swoim dziele przekazuje mniej szczegółów śmierci. Wiadomo jedynie, że Prusowie związali apostoła. Jego ręce rozwiązały się dopiero po zadaniu ciosów i złożyły na kształt krzyża⁴³. Na *Drzwiach Gnieźnieńskich* widzimy, że ani Wojciech ani jego towarzysze nie są związani, jak podają źródła pisane. *Żywot I* wspomina, że biskup praski stał i kierował swoje oczy oraz ręce ku niebu. Przekaz ten nie pasuje do przedstawienia na *Drzwiach*. W miejsce grupy, która miała się rzucić na misjonarzy, kwatara przedstawia dwóch pogan. Jeden z nich przebija Wojciecha włócznią, zaś drugi zabiera się do odcięcia głowy. Trudno jest zidentyfikować obie postacie. Być może jedną z nich jest źródłowy *Sicco*, o którym wspomina *Żywot I*⁴⁴. Brunon wymienia tylko bezimiennego wodza. Przekaz źródłowy o napastniku z toporem widnieje w *Pasji z Tegernsee*. Miał być to ten, który ostatecznie zakończył życie Wojciecha⁴⁵. Twórca scenariusza *Drzwi* zapewne postanowił połączyć sprzeczne ze sobą przekazy źródłowe i stąd na przedstawieniu kwatery XIV mamy jednego napastnika z włócznią a drugiego z toporem.

Kwaternę XV można nazwać wystawieniem zwłok świętego. Przedstawia ona głowę św. Wojciecha wbity na pal, ciało męczennika owinięte i złożone na desce opartej o drzewo i pal. Całości strzeże orzeł siedzący na drzewie. Wbicie głowy na pal odnotowują wszystkie żywoty świętego, oprócz Brunona, gdzie poganie pilnowali głowy i ciała licząc na jego wykupienie. Reszta źródeł pisanych jest zgodna. Legenda *Tempore illo* sugeruje, że głowę zawieszono na wierzchołku drzewa, u stóp którego Wojciech sprawował mszę⁴⁶. Redakcja *C Żywota I* oraz *Pasja* wymieniają także orła strzegącego zwłok, który występuje również na *Drzwiach*. Był to częsty motyw hagiograficzny w średniowieczu. Godnym uwagi szczegółem tej sceny jest też rosnące drzewo z ociosanymi dolnymi gałęziami. Dopiero źródła późniejsze wspominają o drzewie, każde z nich wyznacza mu inną rolę. Do kwatery *Drzwi* najbardziej zbliżony jest fragment z legendy *Tempore illo*, gdzie poganie wycięli gałęzie i ogołocili pień, aby z daleka każdy mógł oglądać głowę świętego⁴⁷.

Kwatara XVI ilustruje wykupienie ciała św. Wojciecha od niewiernych Prusów. Wydarzenie to nie istnieje w *Żywocie I*, wzmiankowane jest u Brunona w *Żywocie II*, zaś krótko opisane jest w *Pasji*. Według źródeł hagiograficznych po zwłoki męczen-

⁴⁰ Ibidem, s. 76, przyp. 170.

⁴¹ *Żywot Tempore illo*, s. 193.

⁴² *Jan Kanapariusz*, s. 76.

⁴³ Świętego Wojciecha żywot drugi, s. 132.

⁴⁴ *Jan Kanapariusz*, s. 76, przyp. 173.

⁴⁵ *Pasja z Tegernsee*, s. 145.

⁴⁶ *Żywot Tempore illo*, s. 194.

⁴⁷ Ibidem.

nika zostali wysłani jego towarzysze (Radzim-Gaudenty i Bogusza-Benedykt) oraz wielu chrześcijan. Pasja wskazuje na pewnego podróżnika, który zabrał głowę świętego z pala i przybył do Gniezna, gdzie przekazał ją Bolesławowi Chrobremu. Można polecił wykupić przysłą relikwię i wysłał posłańców z uczniami św. Wojciecha po resztę ciała⁴⁸. Legenda *Tempore illo* przedstawia zupełnie inną historię. Po pierwsze wykupione zostało już całe ciało, które wcześniej skompletowali i złożyli Prusowie (korpus, głowę i palec), po drugie, to poganie wysłali poselstwo do Bolesława Chrobrego⁴⁹. Cuda św. Wojciecha są najbardziej zbieżne ze sceną wykupu zwłok. Na mocy układu z poganami na jednej szali wagi położono ciało świętego, a na drugiej pieniądze. Okazało się, że było ono tak lekkie, że niemal nie ważyło nic⁵⁰. Kwaterna *Drzwi* pokazuje Bolesława Chrobrego, który ma na głowie koronę (królewską, idąc tropem legendy *Tempore illo*, podobną do korony cesarza Ottona II), przy nim miecznik z podniesionym gołym mieczem. Bolesław Chrobry trzyma w rękę sporą bryłę złota, którą był gotów dorzucić. Pośrodku pokazana jest waga, na której z jednej strony jest kruszec, zaś zawartość drugiej szali trudno zidentyfikować. Można się tylko domyślać, że autor scenariusza kwatery nie mógł przedstawić całego ciała lub głowy na małej wadze. Zawartość jej należy traktować w domyśle jako zwłoki Wojciecha. Wyraz twarzy Prusów i wzajemne spojrzenia wśród towarzyszy Bolesława Chrobrego mogą wskazywać na fragment z *Cudów* mówiący o lekkości ciała.

Kwaterna XVII nazwana jest przeniesieniem ciała świętego. Przedstawia ona pochod odprowadzający ciało męczennika. Zwłoki niesie dwóch duchownych w trumnie na kształt arki. Z prawej strony domyślać się można postaci biskupa Ungera trzymającego w rękę księgę i kropidło w asyście kapłana. Z lewej strony widnieje Bolesław Chrobry uroczystie ubrany z płaczącą małżonką, zaś pośrodku przed prowadzonymi zwłokami dwoje dziecięta pada na kolana. Obecność Bolesława Chrobrego jest pewna, identyfikacji pozostałych osób możemy się tylko domyślać. Przedstawienie tej kwatery jest samodzielnym dziełem twórcy, ale było inspirowane częściowo zapisami *Pasji z Tegernsee*, która przekazuje, że Bolesław Chrobry kazał przewieźć zwłoki Świętego do miasta i złożyć z wielką czcią w bazylice w Gnieźnie⁵¹. Twórca tej kwatery przedstawił drogę jaką przebyło ciało Wojciecha od Prusów do stolicy państwa Piastów, dlatego wszystkie postacie wyglądają na *Drzwiach* jakby były w ciągłym ruchu. W sprzeczności do zapisu *Pasji* stoi legenda *Tempore illo*, która wskazuje, że zwłoki świętego trafiły najpierw do Trzemeszna⁵², dlatego kwaterna ta w historiografii jest często mylnie nazywana przeniesieniem zwłok św. Wojciecha do klasztoru w Trzemesznie⁵³.

Ostatnia kwaterna (XVIII) skrzydła prawego *Drzwi* przedstawia złożenie ciała Świętego w katedrze gnieźnieńskiej. Widać na niej dwóch kapłanów, którzy z czcią

⁴⁸ *Pasja z Tegernsee*, s. 146.

⁴⁹ *Żywot Tempore illo*, s. 196.

⁵⁰ *Cuda Świętego Wojciecha*, s. 210.

⁵¹ *Pasja z Tegernsee*, s. 147.

⁵² *Żywot Tempore illo*, s. 197.

⁵³ Na temat argumentacji przeciw przeniesieniu zwłok św. Wojciecha do Trzemeszna, zob. P. Dorszewski, *Porta Regia*, s. 16; Tenże, *Uposażenie i działalność gospodarcza klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie do początku XVI wieku*, Olsztyn 2013, s. 40–42.

składają ciało do trumny. Obok stoi biskup w pontyfikalnym stroju i „król” Bolesław Chrobry z berłem w ręku. Pośrodku przed trumną zakonnik, być może Gaudenty. Tak dużą liczbę osób potwierdza *Pasja*, gdzie zwłoki św. Wojciecha w Gnieźnie przywiatał „niekończący orszak” ludzi⁵⁴.

Reasumując, narracja kwater od I do IX znajdujących się na lewym skrzydle *Drzwi Gnieźnieńskich* opiera się prawie w całości o przekazy pisane obu żywotów św. Wojciecha oraz legendy *Tempore illo*, z czego najwięcej odniesień i powiązań znajdziemy w *Żywocie I* (7 na 9 kwater). Mniejsze zbieżności scenariusz lewego skrzydła *Drzwi* wykazuje z *Żywotem II* oraz legendą *Tempore illo* (6 na 9 kwater). Samodzielność twórcy widać w przypadku kwatery IV (modlitwa Wojciecha) oraz kwatery VIII (upomnienie przez Wojciecha księcia czeskiego Bolesława II za handel niewolnikami). W przypadku sceny VI, twórca scenariusza odstąpił od przekazu źródłowego i przypisał Wojciechowi bezpośredni udział w wygnaniu złego ducha z ciała opętanego.

Bardziej skomplikowaną sytuację mamy w przypadku narracji kwater prawego skrzydła *Drzwi*. O ile pierwsze ze scen (od X do XIII) są zgodne, z małymi modyfikacjami (dodanie czekających Prusów na brzegu, brak niechęci Prusów wobec Wojciecha), z oboma żywotami i legendą *Tempore illo*, o tyle już dalsze sceny (XIV–XVIII) „naruszają” dotychczasową inspirację tymi źródłami. Twórca scenariusza ostatnich kwater wykazuje większą samodzielność oraz inspirację innymi źródłami pisany. Widać to już w kwaterze XIII, gdzie zamienił odprawiającego mszę Radzima-Gaudentego na św. Wojciecha. Scena XIV i XV są ewidentnymi przykładami pogodzenia rozbieżności w źródłach pisanych (narzędzia zbrodni – topór i włócznia, motyw wbitej głowy Świętego na pal oraz pilnujący jej orzeł). Z licznych źródeł, którymi inspirował się artysta narracji ostatnich kwater, na pierwszy plan wysuwa się *Pasja z Tegernsee*, zaś mniejszy wpływ *Tempore illo* można tłumaczyć drugą redakcją tego źródła, która wprowadziła liczne zmiany w historii misji pruskiej św. Wojciecha, a szczególnie w motywie wykupienia, sprowadzenia i złożeniu jego zwłok. Nie można też zapomnieć w ostatnich trzech scenach o roli Bolesława Chrobrego w sprowadzeniu ciała św. Wojciecha, którą uwypuklił twórca narracji kwater, czym zaznaczył tradycję piastowską tego zabytku.

THE ORIGIN OF THE GNIEZNO DOORS SCENES. THE NARRATION OF THE PRIMARY SOURCES OR INTERPRETATION OF AN AUTHOR?

SUMMARY

The narration of the scenes on the left side of the Gniezno Doors is based mainly on three primary sources: *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior* (so-called *Vita I*, pol. *Żywot I*), *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera* (so-called *Vita II*, pol. *Żywot II*) and *De sancto Adalberto episcopo* (so-called *Tempore illo*). Seven of the nine

⁵⁴ *Pasja z Tegernsee*, s. 147.

scenes of the left door refer to *Vita I* (six to *Vita II* and *Tempore illo*). The inspiration of the scenes number IV and VIII can not be identified. These two scenes do not refer to primary sources listed above.

The origin of the scenes on the right side of the Gniezno Doors is more complicated. Four of them (from X to XIII) are consistent with little modifications with both St. Adalbert's *Vita*'s and *Tempore illo*. But the next scenes (from XIV to XVIII) were inspired mainly by the primary source *Passio Sancti Adalberti martyris* (pol. *Pasja z Tegernsee*) and also *Tempore illo*.

DIE GENESE DER SZENEN DER GNESENER BRONZETÜR. DIE NARRATION DER HISTORISCHEN QUELLEN ODER DIE INTERPRETATION DES AUTORS?

ZUSAMMENFASSUNG

Die Narration der Szenen der Gnesener Bronzetür auf dem linken Flügel basiert vor allem auf drei Quellen: *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita prior* (sogenannt *Vita I*, pol. *Żywot I*), *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera* (sogenannt *Vita II*, pol. *Żywot II*) und *De sancto Adalberto episcopo* (sogenannt *Tempore illo*). Sieben von den neun Szenen auf dem linken Flügel beziehen sich auf *Vita I* (sechs der Szenen beziehen sich auf *Vita II* und *Tempore illo*). Die Inspiration der Szenen Nummer IV und VIII kann nicht identifiziert werden. Diese beiden Szenen basieren nicht auf den früh genannten Quellen.

Die Genese der Szenen auf dem rechten Flügel der Gnesener Bronzetür ist kompliziert. Vier von denen (von X bis XIII) beziehen sich mit kleiner Modifikation auf beide Adalberts – *Viten* und *Tempore illo*. Aber die nächsten Szenen (von XIV bis XVIII) waren inspiriert vor allem von der Quelle *Passio Sancti Adalberti martyris* (pol. *Pasja z Tegernsee*) und auch *Tempore illo*.